

SELÇUKLU DEVLET YÖNETİMİNDE KADININ YERİ VE ALTUNCAN HATUN ÖRNEĞİ

The Role of Woman in the Governance of Great Seljuk Empire: an Example of Altuncan Hatun

Ayşe Dudu Kuşçu¹

Öz

Büyük Selçuklu Devleti'nin (1040-1157) kuruluşundan itibaren kadının devlet yönetiminde saygın ve etkili bir rolü vardı. Bu gelenek şüphesiz İslâmiyet öncesi Türk toplum hayatının ve yönetim anlayışının bir yansıması idi. Kadın, sosyal hayatın her alanında yer alır; ata biner, kılıç kuşanır ve üretime katkı sağlardı. Hükümdara (kağan) eş olan kadın, "katun/hatun" unvanını alır, yönetimde ve devlet protokolünde hükümdardan sonra gelirdi. Günümüz Türkçesinde kullanılan "kadın" kelimesi de böylesine köklü ve önemli bir unvandan gelmektedir.

Selçuklu Devleti'nde hatun; hükümdarın devletin merkezinde olmadığı zamanlarda ona niyabet edecek derecede siyaset bilgisine sahipti. Hükümdarla beraber devlet işlerini yakından takip eder, önemli konularda görüşüne başvurulurdu. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun da gerek aile içindeki yeri ve gerekse Selçuklu devlet hayatındaki rolü bakımından son derece önemli bir şahsiyet idi.

Altuncan Hatun, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ile evlenmeden önce; temiz ve güzel ahlâkı, kültürlü oluşu ile dikkatleri çekmişti. Tuğrul Bey ile evlendikten sonra da devlet işlerine vakıf olmasıyla adından söz ettirmeye başladı. Sağlam bir kişiliğe sahip olan bu

¹ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Beşeri Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Türk hatunu, yönetimde Sultan Tuğrul Bey'in en büyük yardımcısı ve danışmanı oldu. Sultan Tuğrul Bey, özellikle önemli işlerde onunla fikir alışverişinde bulunmadan genellikle karar vermezdi.

Altuncan Hatun'un bu üstün özelliklerinin yanı sıra, asıl siyasî rolü, eşi Tuğrul Bey ve üvey kardeşi İbrahim Yınal arasında gerçekleşen taht mücadelesi sırasında görülür. Selçuklu Devleti'nin varlığının tehlikeye düştüğü bu kritik dönem, Altuncan Hatun'un bilgisi, becerisi ve cesareti sayesinde aşılr. Bu çalışmamızda, Büyük Selçuklu Devleti döneminde devlet yönetiminde kadının yeri ve buna çarpıcı bir örnek olarak Altuncan Hatun'un siyasî rolü, dönemin kaynaklarına dayanılarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hatun, Selçuklular, Tuğrul Bey, Altuncan Hatun, İbrahim Yınal

Summary

The role of a woman in the state administration of Great Seljuk Empire (1040-1157) was very reputable and influential, since its foundation. Undoubtedly, this tradition was the reflected from the conception of the pre-islamic Turkish community life and administration. Woman taking place in all parts of the social life was riding horse and girding sword along with the contributions to the production.

Being an old lady for the Khan the woman was taken the title "katun/hatun" and was coming after the Khan in the administration and during the state Protocols. The word "kadın" in our present Turkish language also has roots from this deep seated and important title.

In Seljuk state, a woman has a political knowledge and capacity to be a queen regent when a Khan was not present in the center of a sate. She was closely involved in state affairs together with Khan and she was consulting for important topics. Altuncan Hatun being a wife of Tughril Bey who was the first dynast of the

Great Seljuk State, was an utmost important character not only for her family but also for the state affairs of the Seljuk dynasty.

Before the marriage with Tughril Bey she was drawing attention for her clean and beautiful morality and culture. After a marriage with Tughril Bey she was succeeded in state affairs similarly. The strong personality of this Turkish woman helped her to hold a place in the administration as a biggest helpmate and counsellor of Sultan Tughril Bey. Generally, Tughril bey was not making decision without her advices, especially for important acts.

Besides these supreme characteristic features, Altuncan Hatun's major political role was manifested during the throne struggles between Tughril Bey and his stepbrother Ibrahim Yinal. This critical period, in which the existence of Seljuk State was in danger, was exceeded by Altuncan Hatun's knowledge, capacity and courage. In this study, the role of woman in the administration of Great Seljuk State and particularly the political role of Altuncan Hatun as a striking example will be discussed based on the relevant literature.

Keywords: Hatun, Seljuks, Tughril Bey, Altuncan Hatun, Ibrahim Yinal,

Selçukluların Horasan'da bir devlet kurma süreci yaklaşık yüzyıllık bir dönemi içine alır. Bu uzun süreçte Selçuklu toplumunun erkeğiyle kadınıyla topyekun bir var olma mücadelesi verdikleri anlaşılmaktadır. Selçuklu Devleti kuruluncaya kadar verilen mücadelenin her aşamasında yer alan kadın, devlet kurulduktan sonra da, büyük bir sorumlulukla üzerine düşen her görevi yerine getirmiştir. Toplumun en küçük birimi olan ailenin vazgeçilmez iki unsurundan birini oluşturan kadın, en tabii ve asli vazifesi anneliğin yanı sıra, sosyal hayatın bütün aktivitelerinde yer almıştır. Ata binmiş, kılıç kuşanmış, düşmanla mücadele etmiş ve üretime katkı sağlamıştır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ışığında bir değerlendirmede bulunduğumuzda; kadının bu dönemde, eski Türk ge-

leneklerinin hakim olduğu bir dönem ile İslâmiyet'e geçiş süreci arasında oluşturulan Dede Korkut hikâyelerinde² olduğu gibi, erkeklerin yaptıklarını yapabilme iktidarına sahip olduğunu görürüz.³ Ancak bu durum, kesinlikle çağdaş dünyamızda yanlış bir algı sonucu tanımlanan "kadın-erkek eşitliği" şeklinde anlaşılmalıdır. Burada kastedilen matematiksel eşitlik değil, bir bütünün birbirini tamamlayan iki parçasının aile ve toplum içinde en samimi duygularla dayanışması şeklindedir. Selçuklu Devleti'nde kadının aile ve topluma olan katkısı, kadın hükümdara eş olma gibi bir vasıf kazandığında, devlet yönetimine ve siyasete katkısı şeklinde kendini gösterir. Bu dönemde hükümdara eş olan kadın, daha önce kurulan Türk Devletleri'nde olduğu gibi, katun/ hatun unvanını⁴ alırdı. Aile ve toplum içinde başta annelik olmak üzere taşıdığı pek çok özellikle saygın ve etkin bir yeri olan kadın, hükümdar hatunu olduğu zaman manevî anlamda milletin bütününe annesi sıfatıyla aynı saygınlığa sahip olurdu. Prof. M. Altay Köymen, evlenmek suretiyle Selçuklu sarayına intisâp eden Selçuklu hatunlarının, hükümdar ailesine mensup hanedan üyeleri ile aynı hak ve imtiyazlara sahip olduğunu belirtir.⁵ Bu durum, devlet yönetiminde hatunu, etkili ve söz sahibi yapmıştır. Bu gelenek hiç şüphesiz İslâmiyet öncesi Türk toplum hayatının ve yönetim anlayışının devamından başka bir şey

² Dede Korkut hikâyelerinde; Kanglı Koca oğlu Kanturalı'nın evlenmek istediği kız, tam anlamıyla bir kahramandır. Kanglı Koca, dünya gözüyle oğlunun mürüvvetini görmek isteyip de bunu oğluna söylediğinde oğlu; Baba bana lâıyk kız nasıl olur? deyip kendisine eş olarak seçeceği kızın vasıflarını söyler: Baba ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kâfir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı" Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul, trs, XII. Baskı., 124.

³ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987, II. Baskı, s. 277.

⁴ Eski Türklerde kağan'ın hanımına "katun" veya "hatun" denilirdi. Yönetimde kağan'dan sonra ikinci sırayı katun almaktaydı. Katunlar, kağanlar gibi merasim ile hatunluk makamına otururlar ve kağan ile beraber hükümeti idare ederlerdi. (H.Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara,1994, s.34, 183). Günümüz Türkçesinde kullanılan "kadın" kelimesi böylesine köklü ve önemli bir unvandan gelmektedir.

⁵ M.Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı II*, Ankara,1983, s.67.

değildir.⁶ Orhun Kitâbeleri'nde "Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam hakanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı" şeklinde geçen ifade⁷ hatunun, devlet ve millet nezdinde öneminin hükümdardan aşağı bir mevkide olmadığını gösterir. Aynı şekilde Uygur Kitâbeleri'nde; Uygur hükümdarı Pu-sa'nın annesi U-lo-hoen'in devlet işlerini iyi bilen ve oğluyla birlikte devleti yöneten bir kadın olduğundan bahsedilir.⁸ Eski Türk mitolojisinde de devlet yönetiminde hatunun rolü ve etkisi hakkında buna benzer örnekler vardır.⁹

Devlet yönetiminde kadına büyük yer veren bu önemli Türk geleneği, Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey, zamanından itibaren güçlü bir şekilde kendisini hissettirmiştir. Büyük Selçuklu Devleti tarihi alanında önemli çalışmalar yapmış olan, M. A. Köymen, özellikle Selçuklu hanedanına mensup erkek hanedan üyelerinin isyanlarından bahsederken şu değerlendirmeyi yapmaktan kendini alamamıştır. Köymen; "hanedanın erkek azasının bir kısmı, giriştikleri taht mücadeleleri ve giriştikleri isyanlarla, devleti zayıflatıcı roller oynarken, aynı hanedanın -kaynaklarda bazen sadece "Hatun" kelimesiyle geçen- kadın azası, eski Türk geleneğine uygun olarak, devleti destekleyici ve yükseltici roller oynamışlardır" der.¹⁰

Böyle olmakla birlikte evlilik yoluyla Selçuklu sarayına intisâb eden bütün Selçuklu hatunlarının devlet hayatında etkili ol-

⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Faruk Sümer, "Eski Türk Kadınları", *Türk Yurdu Der.*, (Eylül, 1954), S.3; Necdet Sevinç; *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987; Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın*, İstanbul, 1991,

⁷ N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 41.

⁸ N. Orkun, a.g.e., s. 224.

⁹ Bu konuda bkz.: Bahaettin Ögel; *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Kömen Yayınları, Ankara, 1979; Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 276 v.d.; Ahmet Gündüz, "Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, (October 2012), Vol. 5, Issue 5, p. 130-133.

¹⁰ M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul, 1976, s.66.

dukaları söylenemez. Kaldı ki, bazı hatunlarla siyaseten evlilikler yapıldığı da olmuştur.¹¹ Böyle bir durumda, hatunun devlet siyasetine yön vermesi ya da etkili konumda olması devlet için yararlı olduğu kadar, zarar da getirebilirdi. Ayrıca bazı hatunlar, bizzat hükümdarın genellikle oturduğu saraydan ziyade kendisine ıktâ edilen bölgelerde bulunan saraylarda otururlar, dolayısıyla devletin merkezinde olup bitenlerden dolayı olarak haberdar olurlardı. Bu durumda devlet işlerine etki ve müdahaleleri sınırlı kalırdı.¹² Kaynaklarda verilen bilgilerden çıkardığımız sonuca göre, hatunun devlet yönetimindeki etkisi veya rolü, sahip olduğu bilgi, görgü, basiret ve ileri görüşlülük kısacası bütünüyle şahsî liyakatle alâkâlıydı. Hatunların devlet yönetimindeki etkileri zaman zaman hükümdara nüfuz etmek suretiyle dolaylı yollardan¹³, zaman zaman da bizzat kendi uygulamaları olarak doğrudan doğruya kendisini

¹¹ Örneğin Tuğrul Bey'in ilerlemiş yaşına rağmen dönemin Abbasi halifesinin kızıyla evlenmesinin Ehl-i Beyt ailesine akraba olmak gibi manevî bir yönü olduğu gibi, siyasî bir yönü de vardı. Yine Alp Arslan'ın Kafkasya Seferi sırasında Abhaz meliki Bokrat'ın kız kardeşinin kızı ile evlenmesi de siyasî amaçlı idi. Melikşah da Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'a kızlarından birini kendi oğullarından birine vermesini teklif etmişti. (M. Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı II*, s.67. Anna Komnena, *Alexiad*, (Çev.: Bilge Umar), İstanbul, 1996, s.204).

¹² Selçuklu sultanı Alp Arslan, veziri 'Amidü'l-Mülk Kündürî'yi vezirlikten azlederek, Mervu'r-Rud'a sürgün etmiş, sonra da bir gulâm göndererek, öldürülmesini emretmişti. Sultanın bu kararını değiştirmek ve 'Amidü'l-Mülk'e şefaathçi olmak amacıyla araya giren ve Nişabur'da oturan Ümmü Kıfçak Hatun, Sultan Alp Arslan'a bir mektup göndermiş fakat onun bu ricası, Alp Arslan tarafından dikkate alınmamış ve 'Amidü'l-Mülk bu cezadan kurtulamamıştır. (Ali Sevim, *Makaleler*, (Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin "Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan" Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II Sultan Alp Arslan Dönemi), Ankara 2005, c.II, s. 220-221; A. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı II*, s.67.

¹³ Hatunun devlet yönetiminde veya hükümdar üzerinde etkili olması her zaman mümkün değildi. Buna en çarpıcı örnek Melikşah ve Terken Hatun örneğidir. Çünkü Melikşah'ın ölümünü takip eden dönemde, Melikşah'ın veliahdı olan Börkyaruk ile kendi oğlu Mahmud adına oldukça etkili bir taht mücadelesine girişen ve soy itibarı ile Karahanlılar'a dayanan Terken Hatun'un, herhalde Melikşah'ın sağlığında Mahmud'u veliahd yapması için Melikşah nezdinde girişimlerde bulunmadığını söylemek bu ihtiraslı hatun hakkında akıl yerine vicdanla düşünmek demektir. Terken Hatun, büyük ihtimalle oğlu Mahmud'un veliahd yapılması konusunda Melikşah nezdinde girişimlerde bulunmuş fakat O'nu etkileyememiş ve kararından döndürememiştir. Melikşah da oğlu Börkyaruk'u veliahd tayin etmiştir.

göstermiştir. Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun, devlet yönetimine vukufu ve şahsiyet bakımından siyasete yatkınlığı dolayısıyla hem Tuğrul Bey üzerinde geniş bir nüfuza sahip olmuş, hem de bizzat devlet siyasetinde doğrudan etkili olmuştur. Selçuklu tarihi ve hattâ bütünüyle Türk tarihi için önemli bir örnek teşkil eden bu müstesnâ şahsiyetin Selçuklu devlet hayatındaki yeri, sadece içinde bulunulan zamana etki etmesi bakımından değil Selçuklu Devleti'nin bizzat geleceğini etkilemesi bakımından önemlidir.

Altuncan Hatun'un Selçuklu Sarayına İntisabı

Selçuklu Devleti siyasî hayatı ve tarihi için böylesine büyük bir önemi olan bu hatunun Tuğrul Bey ile evlenmeden önceki hayatı hakkında çok az bilgiye sahibiz. Bununla birlikte O'nun daha önce Harezşahla¹⁴ evlenmiş olduğu, fakat onun (Harzemşah'ın) kısa bir süre sonra ölümü üzerine genç yaşta dul kaldığı ve ilk eşi olan Harezşah'dan Enûşirvan adlı bir oğlunun olduğu bilgisi üzerinde durmak gerekir.¹⁵

Bilindiği üzere Selçuklular'ın Harezşahlar ile yollarının kesiştiği ilk dönem, Horasan'da bir devlet kurmadan önceki yıllara rastlar. Harezşah Altuntaş'ın oğlu Hârûn, 1030 yılında Gazneli Mahmud'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu Mesud'a karşı bir muhalefet ve isyan hareketi başlatır. Bu sıralarda Buhara'ya bağlı Nur Kasabası dolaylarından Harezm sınırına gelen Tuğrul, Çağrı ve İbrahim İnal idaresindeki Selçuklu Türkmenleri, Harun için bulunmaz bir fırsat oluşturur. Harun, Sultan Mesud'a karşı Selçuklularla işbirliğine girer.¹⁶ Niyeti, Horasan'ı ele geçirme planında Selçuklu

¹⁴ "Hârizmşah" (harzemşah) tâbiri, İslâm öncesi dönemden itibaren Hârezm'e hâkim olan vali, emîr ve hükümdarlar için kullanmış bir unvandır. (İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1992, III. Baskı, s. 33; Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *DiA*, c.16, 228). Burada kastedilen Harezşah, Gazneli Mahmud'un 1017 yılında Harezm'i zaptı ile vali tayin ettiği Altuntaş ile başlayan dönemde Harezm hükümdarı olan hâkimlerdir.

¹⁵ A. Sevim, *Makaleler*, c.II, (Mir'atü'z-Zaman/ Tuğrul Bey Dönemi), s. 130; Zekeriya Kitapçı, *Türk ve Selçuklu Hatunları*, Konya, 2008, s.263.

¹⁶ İ. Kafesoğlu, *Harezşahlar*, s. 34.

süvarilerini öncü kuvvet olarak kullanmaktır. Selçuklular, kendilerini iyi karşılayan ve her türlü yardımı yapan Harun'un yardımına hazırdılar, ancak onların eski ve inatçı düşmanı Cend emiri Şah-melik'in Gazneliler tarafını tutması, 1034 yılı Kasım ayında, Şah-melik'in yaptığı bir gece baskını ile ağır bir bozguna uğramalarına yol açar. Bu bozgun sonrasında Harezmsah Harun, Şah-melik ile anlaşmaya ve onunla Selçukluların arasını düzeltmeye çalıştı ise de bunda başarılı olamaz. Bunun üzerine Harun, Selçukluların tekrar toparlanmalarını sağlar ve onları yeniden silahlandırır. 1035 yılı Mayıs ayında Harun, Harezm'den 5-6 fersah uzaklıkta kendisini bekleyen Selçuklu kuvvetleri ile buluşmak üzere Gürgeç'ten ayrıldığı bir sırada durumdan haberdar olan Gazneli Mesud'un suikastına uğrayıp hayatını kaybeder. Altuncan Hatun, büyük ihtimalle Selçuklular ile müttefik olan ve onlara en kritik dönemlerinde pek çok yardımda bulunan Harezmsah Harun'un 1035 yılında ölümüyle dul kalan eşi olmalıdır. Zira, bu tarihten sonra Harezmli, Harun'un kardeşi İsmail'i Harezmsah ilan ettilerse de Gazneli Mesud'un, bölgeyi Şah-melik'e vermesi¹⁷ dolayısıyla İsmail'in Harezmşah'ı olarak görev yapması pek mümkün olmamıştır. Hattâ bu dönemde Harezm halkı büyük sıkıntılar çekmiş ve nihayet 1041 yılı başlarında Harezm'den çıkarılarak Selçuklulara sığınmışlardır.¹⁸ Çağrı Bey, yanında Harezmsah İsmail olduğu halde bu şehre girmiş ve burada bulunan Şah-melik'i yenip Harezm'i ele geçirmiştir.¹⁹ Harezm bölgesinin idaresi, daha sonra Tuğrul Bey tarafından Ami-

¹⁷ Sadruddîn Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Çev., Necati Lugal), Ankara,1999, s. 4

¹⁸ Şah-melik'in Harezmli'leri bölgeden çıkardıkları dönemde, Selçuklular Gazneliler'e son darbelerini vurmuşlar ve Horasan'ı ele geçirmişlerdi. İ.Kafesoğlu, Harezmşahlar ile ilgili eserinde Harezmsah İsmail'e bağlı Harezmli'lerin Selçuklulara sığındığını fakat Selçukluların onlara teveccüh göstermediklerini belirtir. Oysa ne Sadruddin Hüseyinî ne de bu konuda detaylı bilgi veren İbnü'l- Esir böyle bir şeyden bahsederler. İki müellif de sadece Harezmli'lerin iltica ettiklerini kaydederler. (Sadruddin Hüseyinî, a.g.e. s.4 ; İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Tarih* (İslâm Tarihi), (Ter: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Redaktör: Mertol Tulun), İst.,2008, Hikmet Neşriyat, c.VIII, s. 101; İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 35).

¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c.VIII, s.101.

dü'l-mülk Kündürî'ye verilmiştir.²⁰ Dönemin bazı kaynakları, Kündürî'nin Harizm'de bulunduğu sırada Tuğrul Bey'in onu Harizmşah ailesinden bir hanımı kendisine istemesi için görevlendirdiğinden bahsederler.²¹ Ancak bu hanım, Altuncan Hatun mudur? yoksa başka biri midir? bunun tespitine imkan yoktur. Çünkü kaynaklarda bu konuda açık bir bilgi bulunmamaktadır.²² Bununla birlikte Tuğrul Bey, Altuncan Hatun'un temiz ve güzel ahlâkı, kültürlü oluşu gibi vasıflarından dolayı onu istemek üzere Amidü'l-Mülk'ü görevlendirmiştir.²³

Tuğrul Bey ve Altuncan Hatun'un ne zaman evlendiğine dair elimizde herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte bu sırada meydana gelen olaylardan yola çıkarak yakın bir tahmin yapabiliriz. Bu çerçevede önce Tuğrul Bey'e Altuncan Hatun'u isteyen Amidü'l-Mülk Kündürî'den başlamak gerekir. Kündürî, Tuğrul Bey'in Nişa-

²⁰ Amidü'l-Mülk, Tuğrul Bey'in hizmetine girdikten sonra ilk olarak *hâciblik* görevinde bulunmuş, *hâcib-i bâb*, *emir-i huccâb* ve *işrâfu'l-bâb* (*hacıların teftişi*) gibi vazifeler yaptıktan sonra *istihbarat* işleri ile ilgili bir göreve getirilince bu görevden hoşlanmamış, Tuğrul Bey de o'nu Harezmi'nin idaresine memur etmişti. (Abdülkerim Özyaydın, "Kündürî", *DİA*, c. 26, s.554; Mustafa Alican, "Selçuklu Veziri Amidülmülk Kündürî'nin Yükselişi ve Düşüşü", *The Journal of Academic Social Science Studies* (Autumn III, 2014), Number: 29 , p. 241).

²¹ Safedî ve Sadruddin Hüseyinî, Tuğrul Bey döneminde geçen bu olayı, hatalı bir şekilde Sultan Alp Arslan döneminde geçti şeklinde kaydederler. (Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, (Tahkik: Ahmet el-Arnâvut-Türkî Mustafa), Beyrut, 2000, c. V, s. 49; Sadruddin Hüseyinî, a.g.e. s. 17; A. Özyaydın, "Kündürî", s. 554).

²² Kaynaklar, Tuğrul Bey tarafından kız istemesi amacıyla Harezmişah ülkesine gönderilen Kündürî'nin, bu hanımı çok beğenip kendisine istediğini ve Tuğrul Bey'e hıyanet ettiğini, bu haberin duyulması üzerine de Kündürî'nin korkarak bir kaleye sığındığı ancak daha sonra ele geçirilerek sultanın ordugahına götürülüp sakalının kazındığını ve hadim edildiğini belirtirler. İbnü'l-Esir, Kündürî'nin Tuğrul Bey'den korkup evlenecek durumda olmadığını ispat için kendi kendini hadim ettirdiğini kaydeder. Tuğrul Bey, Kündürî'yi hadim ettirerek cezalandırmakla beraber ehliyet ve liyakatinden dolayı onu görevinde bırakmış ve muhtemelen emir -i şikar tayin etmiştir. (Sadruddin Hüseyinî, a.g.e. s. 17; el-Katip el-İsfahanî, *Zubdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usrâ*, (Çev: Kivameddin Burslan (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), Ankara, 1999, II.Baskı, s.29; Safedî, a.g.e., c.V, 49; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, c.VIII, s. 231; A. Özyaydın, "Kündürî", *DİA*, c. 26, s.554).

²³ Z. Kitapçı, *Türk ve Selçuklu Hatunları*, s. 263.

bur'a (1038) girmesinden sonra meşhur imam Muvaffak'ın²⁴ tavsiyesi ile Tuğrul Bey'in hizmetine girmiştir. İlk görevi olan haciplikten sonra çeşitli görevlere getirilmiştir.²⁵ Nihayet 1041 yılında Harezmi'nin ele geçirilmesi ile bölgenin idaresi Tuğrul Bey tarafından Kündürî'ye verilmiştir. Tuğrul Bey'in evlenmek için Harezmi'den sorumlu olan Kündürî'yi Harezmişahlar'dan bir hanımı istemek üzere dünürü olarak göndermesi şayet bu sıralarda ise, onların evlilikleri 1041 yılı veya buna yakın bir tarih olmalıdır. Amidü'l-Mülk'ün Tuğrul Bey'in veziri olduktan sonra böyle bir görevi yerine getirmesi durumunda ise, bu tarihin 1055 yılı olması muhtemeldir. Ancak bu ihtimal birincisine göre daha zayıftır. Çünkü biz, Altuncan Hatun'u 1056 yılında Selçuklu Devleti adına son derece önemli bir diplomatik olayın içinde görürüz. Bu olay Çağrı Bey'in kızı, Hatice Arslan Hatun'un Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ile evlenmesi sırasında yaşanmıştır.²⁶

Söz konusu tarihte evlilikleri kararlaştırılan Halife ve Hatice Arslan Hatun'un düğün ve nikah akdi için Tuğrul Bey'e bir elçilik heyeti gönderilerek izin istenir. Bu iznin verilmesinin ardından gelini götürmek üzere gelen halifenin annesi Seyyide Hatun, "halifenin eşi olan gelinin, kendisine teslim edilmesi" konusunda Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'a haber gönderir. Altuncan Hatun da gelini bizzat kendisi götürmeyip birisiyle gönderir.²⁷ Buradan şu yorumu yapabiliriz. Soylu bir Türk anası olan Altuncan Hatun, şayet Tuğrul Bey'in sarayına 1055 yılında girmiş olsa idi, herhalde 1056 yılında gelişen ve hem Tuğrul Bey, hem de Selçuklu Devleti için büyük önem arz eden bu olayda halifenin annesinin talebini bizzat kendisinin yerine getirme ihtimali daha yüksek olabilirdi. Oysa burada Altuncan Hatun, tecrübeli bir sultan ve vakur bir kız annesi

²⁴ Sadruddîn Hüseyinî, a.g.e. s. 16; Aydın Taneri, *Makaleler*, (Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik), Ankara, 2004, s.15;

²⁵ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. M.Alican, a.g.m., s.237-259.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Z. Kitapçı, a.g.e., s. 255-262.

²⁷ A. Sevim, a.g.e., c. II, (Mir'atü'z-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 9.

edasıyla bu işi kendisi yapmamış bir başkasına yaptırmıştır. Belki de bu olayda Altuncan Hatun, halife Kaim Biemrillah'ın, Ermeni bir cariyeden doğma annesini²⁸ protokolde kendisine denk görmeyip bu işi bizzat kendisi yapmamış, bir başkasına havale etmiştir. Dolayısıyla Tuğrul Bey ve Altuncan Hatun'un evliliklerinin 1041 yılı dolaylarında olması daha makul gözükmektedir. Üstelik Kündürî'nin Harezm'den sorumlu olduğu dönemde (1041) Harezmşah ailesinden bir hanımla evlilik kararı veren Tuğrul Bey'in, bunu gerçekleştirmek için 1055 yılına kadar beklemesi düşünülemez. Bütün bu nedenlerle bu evlilik 1041 yılı dolaylarında olmalıdır.

Tuğrul Bey, Altuncan Hatun ile evlendikten kısa bir süre sonra onun özündeki cevheri fark etmiş ve yaşadığı sürece onu hak ettiği sevgi ve itibardan mahrum bırakmamıştır. Dönemin kaynaklarından Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre; Altuncan Hatun, çok dindar, aklın ve dinin hoş gördüğü belirli bir görüş ve niyet sahibi idi; fakirlere pek çok sadaka verir ve çok yararlı ve iyi işler yapardı.²⁹ Bu üstün özellikleri dolayısıyla Tuğrul Bey'in özel hayatında son derece önemli bir yere sahip olan Altuncan Hatun, Tuğrul Bey'in en sevdiği eşi, yoldaşı ve hayat arkadaşı olduğu gibi, devlet işlerinde de onun en büyük yardımcısı ve danışmanı olmuştu. Hiç abartısız bir ifadeyle; Göktürk Kitabeleri'nde hatırası yaşatılan İlateriş Kağan ve İl Bilge Hatun'un Göktürk Devleti ve Türk milleti için fonksiyonu ne ise, Tuğrul Bey ve Altuncan Hatun'un da Selçuklu Devleti ve Oğuz Türklüğü için fonksiyonu odur.

Selçuklu Siyasî Hayatında Altuncan Hatun

Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey'in, ilk dönemlerden itibaren attığı her adım ve uyguladığı siyasetin bütünüyle Selçuklu Türklerinin kaderini belirleyeceği muhakkaktı. Bu sebeple onun devlet işlerinde isabetli kararlar alması ve kime ne derece güveneceğini iyi tespit etmesi gerekiyordu. Tuğrul

²⁸ A. Sevim, a.g.e., c. II, (Mir'atü'z-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 85.

²⁹ A. Sevim, a.g.e., c. II, (Mir'atü'z-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 130.

Bey, bu konuda oldukça seçici davranmış ve devlet işlerinde yalnızca iki kişiye itibar etmişti. Bunlardan biri şüphesiz çocukluğundan beri aynı ideallerle yetiştiği, pek çok zorluğa karşı birlikte mücadele ettiği kardeşi Çağrı Bey, diğeri ise, Altuncan Hatun idi. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Altuncan Hatun hakkında; "Tuğrul Bey, birçok iş ve sorunlarda onun fikrini alır ve bunların çözümlerini kendisine bırakırdı"³⁰ şeklindeki kaydı onun devlet işlerinde eşinin en büyük desteği ve yardımcı olduğuna dair önemli bir bilgidir. Bu konuda Ebu'l-Ferec'in kaydı da Sıbt İbnü'l-Cevzi ile aynı mahiyettedir. Ebu'l-Ferec, Altuncan Hatun için "Kendisi kocası tarafından son derece sevilirdi ve saltanatın bütün işlerini bu kadın idare ederdi" demektedir.³¹

Altuncan Hatun'un devlet işlerinde eşi Tuğrul Bey'e yardım etme sorumluluğu, şüphesiz fikrî temellerini, Türk töresinden alan, devlet ve millet sevgisinin zirveye ulaştığı, millet menfaatini her şeyin üstünde tutan yüksek bir idarecilik anlayışının fiiliyata dönüşmüş hali idi. Altuncan Hatun, bu durumun en somut örneğini 1058 yılında sergilemişti. Bu tarihte İslâm dünyasında fitnenin adresi olan Büveyhî Hanedanlığı'nın Bağdat garnizonu komutanı Türk asıllı Arslan Besasirî, Selçuklu Devleti'ni karıştırmak ve zayıf düşürmek üzere İbrahim Yınal ile gizlice bir işbirliğine girişti. Bu çerçevede Tuğrul Bey aleyhine onunla mektuplaşıp "Selçuklu ülkesine tek başına hâkim olabilmesi için kendisine yardım edeceğini, bunu gerçekleştirebilmesi için de sultana karşı isyan etmesi gerektiğini" bildirmişti.³² Bunun üzerine İbrahim Yınal, hemen harekete geçip Tuğrul Bey'e isyanla Selçuklu tahtını ele geçirmek düşüncesi ile

³⁰ A. Sevim, a.g.e., c. II, (Mir'atü'z-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 130.

³¹ Ebû'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Suryanca'dan İngilizce'ye çev.: Ernest A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1987, II. Baskı, c.I, s. 315.

³² A. Sevim, a.g.e., c. II, (Mir'atü'z-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 64 ve (el Muntazam), s. 464.

Hemedan'a doğru ilerledi.³³ Bu sırada Nusaybin'de bulunan Tuğrul Bey de, durumu öğrenir öğrenmez derhal Hemedan'a yöneldi. O kardeşi İbrahim Yınal'ın kendisinden önce şehre girip oradaki Türkmen obalarına hâkim olup, buralardan kendisine asker sağlamasından ve şehirdeki sultanlık hazinelerini, mal ve silahları ele geçirmesinden korktuğu için vakit kaybetmeden İbrahim Yınal'ın arkasından gitmişti. Bu arada eşi Altuncan Hatun ile veziri Amidü'l-Mülk Kündürî, üvey oğlu Enûşirvan, yanından hiç ayırmadığı tabibi ve müneccimine haber gönderip, kendisinin böyle bir harekâta giriştiğini onların da hemen Bağdad'a gitmelerini emretti.³⁴ Tuğrul Bey, planladığı gibi, İbrahim Yınal'dan önce Hemedan'a ulaşmış, hazinelerine ve silahlarına kavuşmuştu. Ancak İbrahim Yınal, bölgedeki Türkmen obalarına gidip onların desteğini temin etti ve yanında az bir kuvvet bulunan Tuğrul Bey'i Hemedan önünde bozguna uğrattı.³⁵ Hemedan kalesine sığınan Tuğrul Bey, veziri Amidü'l-Mülk Kündürî ve eşi Altuncan Hatun'a kendisini takviye için birlikler göndermesini istedi. Altuncan Hatun, eşi Tuğrul Bey'in ve Selçuklu ordusunun zor durumda olduğunu öğrenince derhal harekete geçip gitmek istedi. Ancak halife, Selçuklu ordusunun Bağdad'dan ayrılması durumunda ülkenin savunmasız kalacağını, bu durumda Arslan Besasirî tehlikesinin yeniden bir tehdit unsuru oluşturacağını öne sürerek Altuncan Hatun'un gitmesine izin vermedi. Öte yandan Amidü'l-Mülk, Altuncan Hatun'a "Kim bizi, İbrahim Yınal tarafından kuşatılmış durumda olan Hemedan'a ulaştırabilir? Eğer İbrahim Yınal, bizi yakalayacak olursa bu durum, senin ve sultanın aleyhine son derece büyük bir zafiyet olur" diyerek onu Hemedan'a

³³ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi*, İstanbul, 1993, Boğaziçi Yay., VI. Baskı, c.I, s.127.

³⁴ A. Sevim, a.g.e., c. II, (Mir'atü'z-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 6; M. Altay Köymen, "Devlet Kurtaran Örnek Bir Türk Kadını", *Millî Kültür Der.*, (Ocak, 1977), s. 44.

³⁵ A. Sevim, a.g.e., c. II, (Mir'atü'z-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 64 ve (el Muntazam), s. 464; M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s.62.

gitme fikrinden vazgeçirdiği gibi Reisürrüesâ³⁶'da onu zorlayıp bu fikrinden vazgeçirdi.³⁷

Amidü'l-Mülk, Altuncan Hatun'u iki ateş arasında kalma korkusu ile durdurmaya çalışırken, kendisi de Tuğrul Bey'in üvey oğlu Enûşirvan'ı gizliden gizliye Selçuklu tahtına geçmesi için ümitlendirip hazırlamaya başladı. Öte yandan Enûşirvan'ın tahta geçmesi konusunda halifeyle de istişare etti. Halife, Amidü'l-Mülk'e bunun gizlenmesi gereken bir durum olduğunu söyledi.³⁸ Bu sözlerinden halifenin de Amidü'l-Mülk'ün planına ses çıkarmadığı anlaşılıyor. Amidü'l-Mülk'ün bu faaliyeti iki şekilde yorumlanabilir; birincisi, o, İbrahim Yınal karşısında Hemedan'a kapanıp, bütün kışı (yaklaşık üç ay) kuşatma altında geçiren Tuğrul Bey'in mağlup olacağına muhakkak gözü ile bakmış olabilir.³⁹ İkincisi ise, Abbasî halifesi ile birlik olup, Tuğrul Bey'in zor zamanlarından istifade ederek devletin dizginlerini ele geçirmek istemiş olabilir.⁴⁰ Tuğrul Bey'in vezirinin gerçek niyetini anlayan Altuncan Hatun, Amidü'l-Mülk'ü ve oğlunu yakalatıp tutuklatmak üzere harekete geçti. Ancak onlar Bağdad'ın batı kesimlerine kaçıp üzerinden geçtikleri Dicle köprüsünü de parçalayıp, tahrip ettiler.⁴¹ İbnü'l-Esir, onların Hille hâkimi Dübeyş b. Mezyed'in yanına giderek, Besasirî'nin Bağdad'a gelme

³⁶ Reisürrüesâ, halifenin veziri İbnü'l-Müslime.

³⁷ A. Sevim, a.g.e., c.II, (Mir'atü'z-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 64-65. İbnü'l- Cevzî, Tuğrul Bey'in Hemedan'da kuşatılma haberinin gelmesi üzerine eşi Altuncan Hatun ile veziri Amidü'l-Mülk Kündürî ve üvey oğlu Enûşirvan'ın da Hemedan'a gitmek istediklerini, ancak bu sırada "Besasirî'nin Bağdad'a yaklaşmakta olduğu" haberinin yayılması üzerine Kündürî'nin bundan vazgeçtiğini belirtir. A. Sevim, a.g.e., c.II, (el Muntazam), s. 465.

³⁸ A. Sevim, a.g.e., c.II, (Mir'atü'z-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 66.

³⁹ M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul, 1976, s.62.

⁴⁰ Nitekim bundan sonraki dönemlerde, özellikle de Selçuklu sultanlarının zaaf içinde oldukları zamanlarda, Abbasî halifelerinin, kendi zor günlerini unutup, Sünni İslâmı yok olmaktan kurtaran Selçuklu sultanlarına karşı hiç de vefalı davranmadıkları görülür. Bu iddiamızı haklı kılan pek çok örnek, ilk Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'den itibaren açık bir şekilde görülür. Bu konuda bkz., Süleyman Genç, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", *Türkler Ans.*, c.IV; Hüseyin Kayhan, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", *Türkler Ans.*, c.IV.

⁴¹ A. Sevim, a.g.e., c.II, (el Muntazam), s. 465.

tehlikesine karşı ondan yardım istediklerini belirtir.⁴²Selçuklu Devleti'nin geleceği ve eşi Tuğrul Bey uğruna yapamayacağı bir şey olmayan Altuncan Hatun ise, Bağdad'da bulunan Oğuzları toplayıp, buradaki mal ve silahları yağmaladıktan sonra oluşturduğu ordunun başında Hemedan'a doğru yola çıktı. Bu arada doğudan Çağrı Bey'in oğulları Kavurd, Yakutî ve Alp Arslan Tuğrul Bey'i, İbrahim Yınal'ın kardeşi Ertaş'ın oğulları Ahmet ve Mehmet ise, kendi amcalarını desteklemek üzere gelmişlerdi.⁴³Birdenbire taht mücadelesinin kaderi değişti. Tuğrul Bey, başta Altuncan Hatun olmak üzere yardıma gelenlerin sayesinde İbrahim Yınal'ı mağlup etmeyi başardı. O'nun uzun saltanatı boyunca karşılaştığı en tehlikeli olay bu şekilde atlatılmıştı.⁴⁴

Altuncan Hatun, böylesine tehlikeli ve kritik bir dönemde almış olduğu cesur bir karar ile hem eşini hem de Selçuklu Devleti'nin geleceğini kurtarmıştır. O'nun bu uğurda kendi öz evladını esir etme teşebbüsü, şüphesiz vatan ve millet sevgisi ile dolu asil bir ruhun bütün bir milletin geleceğini tehlikeye atmaktan ise, bir tek kişinin feda edilmesi" düşüncesinden kaynaklanmıştır. Nitekim Altuncan Hatun'un bu eşsiz gayreti, O'nun tarihte Enûşirvan'ın anesi olarak değil "devlet kurtaran Türk anası olarak hatırlanmasını" sağlamıştır. Hayatını dinine, devletine ve milletine adayan, eşine vefa konusunda Hz. Hatice'yi andıran bu değerli şahsiyet, akıllı, ileri görüşlü ve siyaset bilir yönünü ölüm döşeğinde dahi meydana koymayı başarabilmiştir. Kaynaklar O'nun ölümünden kısa bir süre önce eşi Tuğrul Bey'e "Dünya ve ahiret şerefine nail olman için halifenin kızıyla evlenme konusunda çaba göster" dediğini ve "Bütün

⁴² İbnü'l-Esir, el-Kâmil, c.VIII, s. 201.

⁴³ M.Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 63.

⁴⁴ Tuğrul Bey ve İbrahim Yınal arasındaki nihai karşılaşma Rey şehri önlerinde Heftâd-Pûlân mevkiinde gerçekleşti. Burada ağır bir yenilgiye uğrayan İbrahim Yınal, yayının kirişi ile boğulmuş, Ertaş'ın iki oğlu da öldürülmüştü. (M.Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 63).

mal ve parasının halifenin kızına verilmesini" vasiyet ettiğini belirtirler.⁴⁵

Altuncan Hatun, 1060 yılında vücudunda su birikmesi (istiska) sonucunda Zencan'da vefat etmiş, O'nun ölümüyle en büyük desteğini kaybeden Tuğrul Bey, cenazesini Rey'e götürüp burada defnettirmiştir.

Sonuç

Ele aldığımız konu, İslâmiyet öncesi Türk kültürünün bir tezahürü olarak Selçukluların ilk dönemlerinde hükümdar eşlerinin devlet yönetimindeki rolünü anlatmaktadır. Aynı zamanda kadının, Türk toplumundaki yeri konusunda da çarpıcı bir örnektir.

Selçuklu Devleti'nde Altuncan Hatun, eski Türk Devlet ve hakimiyet anlayışının son örneği olarak karşımıza çıkar. Altuncan Hatun'un ölümünden sonra, hatunların devlet yönetimine etkileri aynı derecede olmamıştır. Alp Arslan döneminde bu gelenek kısmen devam etse de özellikle Melikşah'dan itibaren bu etki giderek azalmaya başlamıştır. Bunda da en büyük pay sahibi vezir Nizamü'l-Mülk olmuştur. O'nun özellikle Melikşah zamanında edindiği acı tecrübeler ve belki de Türk devlet geleneği ve yönetim anlayışından ziyade İslâm devlet geleneğini benimsemesi bu konuda Türk telâkkisine aykırı düşünmesini sağlamıştır.

Prof. Köymen, Nizamü'l-Mülk'ün kadınların devlet ve hükümet işlerine karıştırılmaması konusundaki hareket noktasını, gayr-i mes'ul insanların devlet ve hükümet işlerine müdahalesini engelleme amaçlı olabileceğini söylemesine rağmen, biz burada Nizamü'l-Mülk'ün başta Altuncan Hatun olmak üzere Türk Devletleri'nde yönetime müsbet katkıları olan ve hattâ devleti yıkılmaktan kurtaran Türk kadınının rolünü göz ardı ettiğini açıklıkla söyleyebiliriz. Kaldı ki, Türk Devletleri'nde yönetimde söz sahibi olan

⁴⁵ A. Sevim, a.g.e., c.II, (Mir'atü'z-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 131. Bu konuda ayrıca bkz. Z. Kitapçı, *Türk ve Selçuklu Hatunları*, s. 263 v.d.

kadınlar, hiçbir zaman hükümdar otoritesini sarsacak veya devlette çift başlılığı sağlayacak bir unsur olmamış, aksine devletin güçlenmesine katkıda bulunan, olaylara farklı bakış açısı katabilen kişiler olmuşlardır.

Nizamü'l-Mülk'ün kadınların devlet işlerine karışmasını engelleme teşebbüsü, daha sonra kadının eski Türk kültüründen çok farklı olarak pek çok alanda ikinci plana itilmesinin ve diğer İslâm Devletleri'nde olduğu gibi pasif bir konuma düşmesinin başlangıç safhasını oluşturur. Bundan sonra kadın, ne Selçuklu Devleti'nde ne de ondan sonra kurulan Türk Devletleri'nde daha önceki gibi bir hukuka ve konuma sahip olabilmıştır. Bu kültürel asimilasyondan çok, kültürel etkileşimden kaynaklanan bir değişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak son yüzyılda Cumhuriyetle birlikte kadına tekrar yönetimde söz sahibi olması için önemli haklar verilmiş ve bu yönde birtakım gelişmeler sağlanmışsa da toplumun bütün katmanlarında aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında; "bu gün Türk kadını halâ, İslâmiyet öncesi Türk toplumunda sahip olduğu yeri aramaktadır" demek yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

Alican, Mustafa, "Selçuklu Veziri Amidülmülk Kündürî'nin Yükselişi ve Düşüşü", *The Journal of Academic Social Science Studies* (Autumn III, 2014), Number: 29 , p. 241.

Altındal, Aytunç, *Türkiye'de Kadın*, İstanbul, 1991.

Anna Komnena, *Alexiad*, (Çev.: Bilge Umar), İstanbul, 1996.

Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, (Tahkik: Ahmet el-Arnaut-Türkî Mustafa), Beyrut, 2000, c. V.

Ebü'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Suryanca'dan İngilizce'ye çev.: Ernest A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1987,

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul, trs, XII. Baskı.

- Genç, Süleyman, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", *Türkler Ans*, c.IV.
- Gündüz, Ahmet, "Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, (October 2012), Vol. 5, Issue 5.
- İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Tarih* (İslâm Tarihi), (Ter: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Redaktör: Mertol Tulun), İst.,2008, Hikmet Neşriyat, c.VIII.
- İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987, II. Baskı.
- el-Katip el-İsfahanî, *Zubdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usrâ*, (Çev: Kıvameddin Burslan (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), Ankara, 1999, II. Baskı.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1992, III. Baskı.
- Kayhan, Hüseyin, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", *Türkler Ans*, c.IV. Kitapçı, Zekeriya, *Türk ve Selçuklu Hatunları*, Konya, 2008.
- Köymen, M.Altay, *Tuğrul Bey ve Zamani*, İstanbul, 1976.
- _____, "Devlet Kurtaran Örnek Bir Türk Kadını", *Millî Kültür Der.*,(Ocak, 1977).
- _____, *Alp Arslan ve Zamani II*, Ankara,1983.
- Orkun, H.Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara,1994.
- Ögel, Bahaettin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Kömen Yayınları, Ankara, 1979.
- Özaydın, Abdülkerim, "Kündürü", *DİA*, c. 26.
- Sadrüddîn Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Çev., Necati Lugal), Ankara,1999.
- Sevim, Ali, *Makaleler*, Ankara 2005, c.II.
- Sevinç, Necdet, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.
- Sümer, Faruk, "Eski Türk Kadınları", *Türk Yurdu Der.*, (Eylül, 1954), S.3.
- Taneri, Aydın, "Hârizmsahlar", *DİA*, c.16.
- Taneri, Aydın, *Makaleler*, Ankara, 2004.
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târihi*, İstanbul, 1993.